

KUDÜS-İ ŞERİF'TE TÜRKÇE GAZETE YAYIMINA DAİR*

Murat Çelik**

Öz

Kudüs-i Şerif, Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler için kutsal olup Eyyûbî, Memlûk ve Osmanlılar zamanında her bakımdan büyük bir gelişme göstermiş, zengin iktisadi imkanlarla desteklenmiş bir vakıf şehre dönüşmüştür. Bu çerçevede Hristiyan ve Yahudiler kendi kurumlarını kurmakta özgür olmuş, okul, vakıf gibi kurumsal yapılanmalarda bulunmuş, 19. yüzyılın en önemli iletişim araçlarından biri olan gazeteler kurmuşlardır. Kudüs özelinde ehl-i kitap kendi gazetelerini kurarken Müslümanlar da çeşitli girişimlerde bulunmuş, Türkler ise Avrupa'dan dolaşıma sokulan yanlış bilgi ve haberlerin önüne geçmek için resmi nitelikte Türkçe bir gazetenin yayımlanmasına karar vermişlerdir. Bu çalışmada öncelikle Kudüs'te Türkçenin kullanımı üzerinde durulmuş, Türkçenin Kudüs'te konuşulan dillerden biri olduğu gösterilmiştir. Keza Kudüs'teki gazete yayımına ilişkin yapılan girişimlere ilişkin genel bir çerçeve çizilmiş, gerekçeleri ve ruhsat talepleri değerlendirilmiştir. Kudüs'teki gazete yayımı girişimleri içinde Türkçe bir resmî gazete yayımlanmasının arka planı üzerinde durulmuş, süreç ele alınmıştır. Bu yapılırken yoğun bir biçimde Osmanlı arşiv belgelerine atıfta bulunulmuş, önemli görülen bazı belgelerin transkripsiyonuna yer verilmiştir. Söz konusu dönemde Türkçenin Kudüs'ün dillerinden biri olduğu ortaya konmuş, ayrıca bilginin toplumsal anlamda yayılması için yayım faaliyetlerinin önemli araçlar olduğu neticesine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Filistin, Türkçe, Kudüs, Gazete.

The Publication of Turkish Newspapers in al-Quds al-Sharif

Abstract

al-Quds al-Sharif, sacred for Muslims, Christians and Jews, developed greatly in all respects during the Ayyubid, Mamluk and Ottoman periods and turned into a foundation city supported by rich economic opportunities. Throughout the Muslim rule, Christians and Jews were free to establish their own institutions, they were involved in institutional organisations such as schools and foundations, and they established newspapers, one of the most important means of communication in the 19th century. While non-Muslims established their own newspapers in al-Quds, Muslims also made various attempts, and the Turks decided to publish an official Turkish newspaper in

* Araştırma makalesi/Research article; DOI: 10.32330/nusha.1420936

** Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, e-posta: mcelik@aybu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-9460-8767>

Makale Gönderim Tarihi: 16.01.2024

Makale Kabul Tarihi : 17.04.2024

NÜSHA, 2024; (58):15-40

order to prevent false information and news circulated from Europe. In this study, firstly, the use of Turkish in al-Quds is emphasised and it is shown that Turkish is one of the languages spoken in the city. Likewise, a general framework is drawn regarding the attempts made for newspaper publication in al-Quds, and the reasons and licence requests are evaluated. Finally, the background of publishing an official newspaper in Turkish within the newspaper publishing initiatives in al-Quds is emphasised and the process is discussed. In doing so, Ottoman archival documents have been referred to extensively and transcriptions of some important documents have been included. As a result, it is seen that Turkish was one of the languages spoken in the city at the time, and it is concluded that publishing activities were important tools for the social dissemination of information.

Keywords: Ottoman State, Palestine, Turkish, al-Quds, Newspaper.

Structured Abstract

Introduction

al-Quds al-Sharif is the third holiest city for Muslims after Mecca al-Mukarramah and al-Medina al-Munawwarah, both it is the first qibla for Muslim and it is also blessed in the Holy Qur'an. Having a unique identity for Jews and Christians as well as Muslims has made the al-Quds an extremely important city. Due to its holiness, it has been carefully managed by all Muslim administrations since Omar, the second caliph, and it has been built up with foundations and charitable institutions. Undoubtedly, the Ayyubids, Mamluks and Ottomans were among the leading administrations that honoured al-Quds.

One of the strongest proofs of the above claim are undoubtedly those related to Turkish education and the Turkish press in the city. Records regarding this historical heritage are preserved in the archives. In this study, the main newspapers published in al-Quds during the Ottoman period are mentioned, brief information on these multilingual newspapers, including Turkish. In addition, the documents related to the official and provincial newspaper named 'Kudüs-i Şerif' [al-Quds al-Sharif], which was attempted to be published by the Mutasarrifate of al-Quds, are discussed.

The Newspapers and A Turkish Newspaper Published in al-Quds

Turks also participated in the multicultural structure of the al-Quds for administrative, religious, cultural and logistical reasons, and thus Turkish took its place among the languages spoken in the city. Today, as it is understood from archival records, Palestine and al-Quds have become one of the homelands of Turkish over a period of 500 years. In addition to official transactions, Turkish was used and visible in social life, in the buildings built by the Ottomans and undoubtedly in the world of education (Büssow, 2011: 460-462). Turkish

manuscripts in libraries, inscriptions in buildings and Turkish plays performed in the city are the most concrete examples of this situation (Kellner-Heinkele, 2008; Tütüncü, 2006; el-Aseli, 2002).

As can be seen in many examples, despite the impossibilities, care was taken to teach Turkish in education in al-Quds. For example, it should be noted that the mubassır [observer] Faik Efendi, was appointed as the chief clerk of the Gazze Maarif İdaresi [Gaza Education Administration] on 19 September 1905, was one of the Turkish teachers at the Kudüs Mektep-i İdadisi [al-Quds High School]. It is understood from an Jewish school's request for a Turkish teacher that Turkish education was not only taught in Muslim schools, but also in non-Muslim schools. According to a petition dated 4 March 1886, one of the Jewish schools in al-Quds included a Turkish teacher among the teachers it requested from the Mutassarifat of al-Quds (BOA. MF.MKT.90/39).

Newspaper activities in the city developed, diversified and institutionalised in parallel with the increasing Jewish immigration from Europe to Palestine (Schidorsky, 1998: 262). There can be no doubt that the Ottoman administration also saw this situation. For this reason, the Ottoman administration frequently tried to establish order throughout the Ottoman State with regulations. It tried to regulate the publishing activities in the city within this scope, maintained its interest in the complex structure with the utmost care, issued reports when necessary (BOA. HR.SFR3.370/66; HR.TO.64/68), and established rules for the opening and management of newspapers (BOA. DH.MKT.2896/70). As can be seen in a few examples, sometimes efforts were made to ensure that the existing printing presses and newspapers were used, and care was taken to ensure that the publications were of a quality that would meet the needs. For example, on 2 June 1882 and 29 November 1883, a French citizen named İshak Goscini [Isaak Goscinnı=Isaac Gastzinni] requested a licence to publish a newspaper called 'Ebvâb-ı Hurriyyûn' [The Gates of Free People] in Italian and Hebrew, and Hariciye Nezareti [The Ministry of Foreign Affairs] was asked to investigate and report the situation (BOA. MF.MKT.76/24).

As a result, according to another document in the Ottoman archive dated 25 June 1886, the publication of a Hebrew-language newspaper named 'Sha'are Tsiyon' (BOA. DH.MKT.1352/29) was started with the permission granted to Isaac Gastzinni (BOA. DH.MKT.1352/29). Israel Dov Frumkin, who wanted to publish a newspaper other than the aforementioned newspapers, was informed that he would take over the printing house where 'Havatsalet' belonging to his uncle Israel Bak was printed and continue its publication (BOA. MF.İBT.2/119). It is also mentioned in Ottoman documents that the organisation Alliance Israélite Universelle printed a newspaper without a licence (BOA. MF.MKT.51/110). Eliezer Ben Yehuda's 'Hashkafah' (BOA.

DH.MKT.2182/17; BOA. DH.MKT.1155/40), Moshe Azrael, Libosh Kahane's 'Peros', 'La Libertad' and Eretz , (BOA. DH.MKT). 2697/80), İbrahim Behfel's 'Aam' newspapers should also be mentioned on the subject (BOA. DH.MKT.2699/6). Isaac Hirschensohn also applied to publish a newspaper (BOA. DH.MKT.1318/77; BOA. DH.MKT.2100/88; DH.MKT.2217/105; BEO.1256/94147).

According to archival documents, the first record of the issue of publishing a newspaper in Turkish in al-Quds is dated 1899 (The date given in Ayalon is 1876. Ayalon, 1995: 25). It is likely that both the local and central administration, seeing the influence of the publications both in Europe and al-Quds, realised the necessity of taking some initiatives (For an overview, see Yazıcı, 1994: 2047-2065). In this respect, the necessity of starting the publication of an economically funded newspaper was frequently expressed. In official correspondence, the main justification for the publication of an official newspaper was that the city was located in a political and diplomatic centre, and therefore, the dissemination of negative news about the Ottoman State and the region, especially in Europe, was prevented. However, it is understood that the most important obstacle for an official newspaper to be published in the city was economic insufficiency.

On 12 April 1899, in a document sent to the Mabeyn-i Hümayun [The Imperial Secretariat], the Mutasarrifate of al-Quds expressed the importance of the issue. In addition to the official Turkish newspaper named 'Kudüs-i Şerif' [al-Quds al-Sharif] (BOA. MF.MKT. 71/81), the attempts of Mustafa Asım Bey, Zuhûrzâde Yusuf Sıdkî Efendi's 'Filistin' [Palestine] (BOA. DH.MKT.2774/97), and Ahmed er-Ra'yavî Efendi's 'al-Najah' [en-Necâh] (BOA DH.MKT.2659) were attempts to publish Turkish newspapers.

Margaret Palmer's 'Mespa', which was intended to be published in Turkish as well as English, French, Arabic and Russian, can also be counted among the Turkish newspapers (BOA. H.MKT.2755/27). The Turkish publication 'Musavver Çöl' [The Illustrated Desert] can also be mentioned as another newspaper initiative in the city which there is little information about it (Duman, 1986: 68; Kushner, 2010: 167-172).

Conclusion

al-Quds had also its share of the developments in the press world in the 19th century. Thus, al-Quds also had a rich press world during the Ottoman period. Newspapers were published in the city in Arabic and Hebrew, as well as in other common languages of the region. The intensive Jewish migration from Eastern Europe to Palestine changed the demography of al-Quds and its surroundings, which led to a cultural transformation in the region. The newspaper, as an informatic instrument, became an important tool and a

platform for political expression in its time. Groups with religious, sectarian and political agendas, eager to use such a strategic tool, engaged in intensive newspaper publishing activities. The Ottoman central administration, which closely followed the general framework of the situation and was aware of the situation, responded positively to some newspaper publishing applications and negatively to others as a result of the researches it considered necessary and sufficient.

The Ottoman central administration tried to prevent politically motivated publications, whereas it supported newspaper publishing as a basis for local information. The central administration also decided to publish an official newspaper in the sense of belonging to the state in order to protect the public from possible malicious influences and to deliver accurate news. The intention was to publish a bilingual newspaper in Arabic as well as Turkish under the name of 'Kudüs-i Şerif' in order to inform the people accurately from the source and to disseminate news from other parts of the state to the region. It was decided that the funding for the official newspaper in al-Quds would come from the municipal budget.

Giriş

Kudüs-i Şerif, hem ilk kible olması hem de Kur'an-ı Kerim'de mübarek kılınmasından ötürü Mekke-i Mükerreme ile Medine-i Münevvere'den sonra Müslümanların kutsal kabul ettiği üçüncü şehirdir. Müslümanların yanı sıra Yahudi ve Hristiyanlar için de emsalsiz bir kimliğe sahip olması Kudüs'ü son derece önemli bir şehir haline getirmiştir. Kutsallığından ötürü Hz. Ömer'den itibaren bütün Müslüman yönetimleri tarafından özenle idare edilmiş, vakıflar ve hayır kurumlarıyla da şenlendirilmiştir. Kuşkusuz Eyyübîler, Memlûkler ve Osmanlılar Kudüs'e hürmet gösteren idarelerin başında gelmektedir.

Kendinden önceki idarelerin Kudüs'e olan bağlılık ve düşkünlüğünü Osmanlılar devralmış gerek dinî gerekse hayrî bakımlardan pek çok bayındırlık faaliyetleri tesis edilerek harikulade zengin vakıflarla şehir tarihinin en parlak günlerini yaşamıştır. Bu yüzden Osmanlı Devleti Kudüs'teki 500 yıllık hizmeti sona erdiğinde geride köklü bir miras bırakmıştır. Bu mirasın içine vakıflar, mimarî eserler ve adaletli yönetimin yanı sıra Türkçe de dahil edilebilir.

Yukarıdaki iddianın en kuvvetli kanıtları kuşkusuz Kudüs'teki Türkçe eğitim ve basın-yayın ile ilgili olanlardır. Bu tarihî mirasa ilişkin kayıtlar ise arşivlerde mahfuzdur. Bu çalışmada Osmanlı döneminde Kudüs'te çıkarılan belli başlı gazetelere değinilmekte, aralarında Türkçenin de olduğu çok dilli gazeteler hakkındaki kısa bilgilerle Kudüs Mutasarrıflığınca çıkarılmasına çalışılan Kudüs-i Şerif isimli vilayet gazetesine ait belgelere yer verilmektedir.

Kudüs-i Şerif ve Türkçe

Topraklarının genişliğinden ötürü Osmanlı Devleti'nin idaresinde farklı dinlere inanılmış, farklı kültürlerle birlikte yaşanılmış ve dolayısıyla farklı diller konuşulmuştur. Çeşitlilik yörelerdeki idareye de etki etmiş, bu durum Osmanlı deneyimini olgunlaştırmıştır. Böylelikle Türkçe Osmanlı idaresi ile birlikte coğrafyadaki yerini almış, eğitim, idare ya da basın yayım dili olarak Balkanlar'da, Suriye'de, Mısır'da, Irak'ta ve daha başka yerlerde konuşulan yazılan dillerden biri olmuştur. Gerek idarî gerek dinî gerek kültürel gerekse lojistik sebeplerle Kudüs'ün çok kültürlü yapısına Türkler de iştirak etmiş, böylece Türkçe Kudüs'te konuşulan dillerin arasındaki yerini almıştır. Bugün arşiv kayıtlarından anlaşıldığı üzere 500 yıllık bir süreçte Filistin ve Kudüs Türkçenin yurtlarından biri haline gelmiştir.

Türkçe, Kudüs'te resmî işlemlerin yanı sıra sosyal hayatta, Osmanlıların banisi olduğu yapılarda ve kuşkusuz eğitim dünyasında kullanılmış ve görünür olmuştur (Büssow, 2011: 460-462). Kütüphanelerdeki Türkçe yazmalar, yapılardaki kitabeler ve şehirde sergilenen Türkçe oyunların varlığı bu durumun en somut örnekleri arasında sıralanabilir (Kellner-Heinkele, 2008; Tütüncü, 2006; el-Aseli, 2002).

Filistin'e Balkanlar ve Anadolu'dan göç eden Sefarad¹ kökenli Yahudilerin arasında Türkçe kullanma oranları dikkat çekicidir (Büssow, 2011: 157-160). Şehir ile etrafındaki yörenin çok dilli ve çok kültürlü yapısına nüfuz için gerekli olan bir iki dil bilme ihtiyacı Osmanlı idaresinde de kendisini göstermiştir. Mesela 27 Ekim 1892 tarihinde Yafa ile Kudüs arasında işletilmekte olan demiryolu için istihdam edilecek görevlilerin Türkçe, Arapça ve Fransızca bilmeleri istenmiştir (BOA. DH.MKT.2015/63). Konuya ilişkin başka bir misalde 27 Eylül 1903 tarihinde Dahiliye Nezaretinden Posta ve Telgraf Nezaret-i Celilesine gönderilen bir yazıda Kudüs'teki telgraf merkezinde Fransızcanın yanı sıra Türkçe bilen memurların istihdamı söz konusu edilmiştir (BOA. DH.MKT.770/10). Bölgede Arapça yazışmalar yapılmış olsada Türkçedeki ısrar gözlerden kaçmamaktadır. Bu bakımdan Yafa kazasında tamir edilen hükümet konağına ilişkin bilgilerin yer aldığı 20 Eylül 1916 tarihli bir yazışmada Maliye Nezaretinin keşifnâme defterinin Türkçe düzenlenmesi hususuna dikkat çekildiği görülmektedir (BOA. ML.EEM.1206/7).

Pek çok örnekten de anlaşılacağı üzere imkansızlıklara karşın eğitimde de Türkçenin öğretilmesine özen gösterilmiştir. Mesela 19 Eylül 1905 tarihinde Gazze Maarif İdaresi başkatipliğine atanan mubassır Faik Efendi'nin Kudüs Mektep-i İdadisindeki Türkçe öğretmenlerinden biridir. Türkçe eğitiminin sadece Müslüman okullarında öğretilmediği, gayrimüslim okullarında da tedris edildiği bir Yahudi okulunun Türkçe öğretmen talebinde bulunmasından anlaşılmaktadır. Öyle ki 4 Mart 1886 tarihli dilekçeye göre Kudüs'teki Yahudi

okullarından biri Kudüs Mutasarrıflığından talep ettiği öğretmenler arasına Türkçe öğretmeni de dahil etmiştir (BOA. MF.MKT.90/39).

Türkçenin Kudüs'te öğretilmesine ve bu hususta merkezî idarenin durumu dikkatle takip ettiğine yönelik dikkat çekici örneklerden bir başkası Kudüs-i Şerif Maarif Müdürlüğünün 18 Mayıs 1897 tarihli yazısına istinaden Maarif Nezaretince gönderilen 14 Haziran 1897 tarihli cevaptır. Bu cevap şu şekildedir,

Kudüs Mekteb- i İdâdisinin üçüncü ve dördüncü sınıf Türkçe dersleri İshâk ve beşinci sınıfın dersi Fâik ve birincininki Mûsâ ve ikinci sınıf dersleri de Fehmî efendilere verilmiş ve evvelce sa'ât-i tedrîsiyeyi mübeyyin olarak gönderilmiş pusulada her dersin sınıf i'tibârıyla derece-i meşgûliyetleri ta'yîn edilmiş olduğundan ona göre mu'allimînin derslerine devâm ettirilmesi lüzûmunun taraf-ı şerîflerine izbârî lede'l-havâle mekâtib-i idâdiye idâresinden ifade edilmekle şukka-i muhibbi terkîm kılındı (BOA. MF.MKT.358/59).

Kudüs Maarif Müdürlüğünün 21 Ocak 1899 tarihinde Maarif-i Umumiye Nezaretine yolladığı bir belgeye nezaretin 27 Mart 1899'da verdiği cevapta ise diğer derslerin yanı sıra Türkçe dersini verecek muallimin de belirlendiği ifade edilmiş, yazışmalardan birinde “Mezkûr Fârsî ve Türkçe derslerinden Fârsî mu'allimliğine evvelce resim mu'allimi Ali Efendi ve Türkçe mu'allimliğine de âhîren mubassır Abdülkerim Efendi ta'yîn kılınmış” olduğu notu düşülmüştür (BOA. MF.MKT.440/41). Kudüs Maarif Müdürlüğünün başka bir talebine binaen Maarif Nezaretinden 13 Ağustos 1902 tarihli verilen cevapta ise Türkçe konusunda sıkıntıları olan Kudüs İdadisindeki öğrencileri “...müzâkere zamanlarında Türkçeye alıştırmak üzere...” Faik ve İbrahim efendilerin tayin edildiği öğrenilmektedir (BOA. MF.MKT.652/19).

5 Şubat 1905 tarihinde Maarif-i Umumiye Nezaretine dilekçe ile başvuran Kudüs'e bağlı Suba ve Ayn Nakuba köylerinde mekteb-i idadiye öğretmenlerinden Mehmet ve Mustafa şahadetnâmelerinin tasdik edilmesini talep etmiş, buna karşın nezaretten Kudüs-i Şerif Sancağı Maarif Müdüriyetine gönderilen 13 Mart 1905 tarihli yazıda ise ismi anılan muallimlerin “...Türkçe imtihân vermek iktidârını hâiz olamayan mu'allimînin istihdâmı usûlen gayr-ı câiz bulunduğundan Türkçe imtihân verebildikleri sûrette ba'dehu asâletnâmeleri ile ehliyetnâmeleri tasdik olunmak üzere evvel emirde imtihâna ve tercüme-i hâl varakalarının gönderilmesi husûsunun taraf-ı şerîflerine izbârî ifade...” edildiğinden Türkçe sınavına girmeleri istenmiştir (BOA. MF.MKT.838/5).

23 Mart 1911 tarihinde Kudüs Mutasarrıflığı ile Maarif-i Umumiye Nezaretî arasında yapılan yazışmalardan da anlaşıldığı üzere Türkçe öğretimi

hususunda gayret sarf edildiği açıkça görülmektedir. Kudüs'teki ibtidailerde öğretmen yetersizliğinin yanı sıra öğrencilerin Türkçeye 'adem-i vukuf'larından bahsedilmiş, birinci ve ikinci sınıflarda Arapça, Türkçe derslerinin ise ancak üçüncü sınıflarda verilebildiği kaydedilmiştir (BOA. MF.İBT.309/40).

Kudüs-i Şerif'te Arapça ve İbranice Gazeteler İçin Yapılan Ruhsat Talepleri

Kudüs farklı dinler ve dillerin ortak yaşam alanı haline gelmiş, böylece bu farklılıkları besleyecek kültürel zemin inşa edilebilmiştir. Öteden beri dış dünyadan Kudüs'e olan ilgi Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile olan ilişkileri ve Tanzimat sonrasında daha da artmıştır. Bilhassa Doğu Avrupa'dan Kudüs ve civarına yapılan Yahudi göçleri ve Avrupalılar tarafından başlatılan arkeolojik kazılar şehri dinî olmanın yanı sıra siyâsî bir merkez haline de dönüştürmüştür.

Kudüs'ün siyâsî bir merkez haline gelmesinin en görünür olduğu alanlardan biri basın ve yayım olmuştur. Böylece hem Hristiyan mezhepleri hem de Yahudi göçleri şehrin sakinlerinin kendilerini ifade etmede farklı araçlar kullanmasına yol açmıştır (Yahudilerin Kudüs'teki basın yayım faaliyetlerine dair geniş bir tartışma için bakınız: Elyada, 2020; Hassan ve al-Kayyali, 2018: 330-351; Atuk, 2021). Bu bakımdan 19. yüzyılın enformatik hareketliliğini mümkün kılan gazeteler dünyanın ve Osmanlı Devleti'nin pek çok yerinde olduğu gibi Kudüs'te de politik ve entelektüel bir bağlayıcı olarak teşekkül ettirilmiştir (Geniş bir inceleme için bakınız: Ayalon, 2004). Dolayısıyla gazeteler her şeyden önce kimlik inşa edici olmalarından kaynaklı üstünlükleri görmezden gelinemeyecek bir araca dönüşmüştür. Öyle ki, Kudüs'teki yayıncılık faaliyetlerinin genel olarak çok dilli bir şekilde ilerlemesi göçmenlerin siyaseten kendi cemiyetlerine entegrasyonu ile ilgili bir niteliğe dönüşmüştür.

Genellikle şehirdeki gazete faaliyetleri Avrupa'dan Kudüs ve civarına artarak süren Yahudi göçü ile paralel bir biçimde gelişerek çeşitlenmiş ve kurumsallaşmıştır (Schidorsky, 1998: 262). Şüphe yok ki bu durum, Osmanlı idaresinin de dikkatini çekmiştir. Bu yüzden sıklıkla Osmanlı Devleti sathında nizâm-nâmeler ile bir düzen kurma yoluna gidilmiştir. Kudüs'teki neşriyat faaliyetleri de bu kapsam içinde bir düzene konulmaya çalışılmış, karmaşık yapıya olan ilgi mümkün olan dikkatle sürdürülmüş, gerektiğinde raporlar oluşturularak (BOA. HR.SFR3.370/66; HR.TO.64/68) gazetelerin kurulmaları ve idare edilmelerine yönelik kurallar ihdas edilmiştir (BOA. DH.MKT.2896/70). Birkaç örnekte de görüleceği üzere bazen mevcut matbaa ve gazeteler üzerinden gidilmesi temin edilmeye çalışılmış, neşriyatın ihtiyaca cevap verecek nitelikte olmasına özen gösterilmiştir. Bu çerçevede Osmanlı döneminde Filistin'de yayımlanmış ve kütüphane kataloglarına girmiş İbranice ve Arapça gazetelerden bazıları şunlardır: ha-Levanon [הלכונן], Havatsetlet

[הבצלת], Yahuda ve Kudüs [יהודה וירושלים], ha-Tsevi [הצבי], Olam Katan [עולם קטן], ha-Me'asef [המאסף], Haskafa [השקפה], Ha-Poel ha-Tzair [הפועל הצעיר], en-Nefaisü'l-Asriyye [العصرية النفائس], el-Kuds [القدس], Ha-Herut [החרות], Moriyah [מוריה], ha-Ahdut [האחדות], el-Düstur [الدستور], Filistin [فلسطين], en-Nefir [النفير], el-Münadi [المنادي], el-Menhel [المنهل], el-Ahbar [الأخبار] ("The NLI Newspaper Collection", The National Library of Israel, <https://www.nli.org.il/en/newspapers/titles?region=The%20Middle%20East#>).

İlk gazete açma talepleri 19. yüzyılın ikinci yarısında arşiv kayıtlarında görünmeye başlanmıştır. Mesela 2 Haziran 1882 ve 29 Kasım 1883 tarihlerinde Fransa vatandaşı olan İshak Goscini [Isaak Gosciny=Isaac Gastzinni] isimli şahsın İtalyanca ve İbranice çıkarmak için ruhsat talep ettiği 'Ebvâb-ı Hurriyyûn' isimli gazete için hem mahallinde hem de Hariciye Nezaretince araştırma yapılarak durumun raporlanması istenmiştir (BOA. MF.MKT.76/24). Osmanlı arşivindeki 25 Haziran 1886 tarihli başka bir belgeden anlaşıldığı üzere İshak Goş Eskenazi'ye [Isaac Gastzinni] verilen izin ile 'Şeara Siyon' [Sha'are Tsiyon] isimli İbranice bir gazetenin çıkarılmasına başlanmıştır (BOA. DH.MKT.1352/29).

Kudüs'te Yahudi dinine ait dinî kitaplarla birlikte bir gazete çıkarmak isteyen İsrail Fromkin [Israel Dov Frumkin] isimli şahsa izin verilmemiş, kendisine amcası İsrail Bak'a [Israel Bak] ait olan [Havatsalet'in çıkarıldığı] matbaayı devralarak yayına devam edebileceği bildirilmiştir (BOA. MF.İBT.2/119). 17 Aralık 1901 tarihli başka resmî yazıda ise Rum cemaatinden bir Kudüslünün haftalık olarak Arapça çıkarmak için talepte bulunduğu ruhsat Kudüs'teki gazetelerin halkın ihtiyaçlarına cevap verecek sayıda olması bakımından uygun görülmemiştir (BOA. DH.MKT.2569/75; MF.MKT.82/34).

Osmanlı arşiv belgeleri incelendiğinde yukarıda anılan gerekçelerden ötürü Kudüs'ün hem Osmanlı hem de Avrupa vatandaşları için gazete çıkarmak bakımından cazip bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Bu husustaki en erken örneklerden biri 1873 tarihidir. Söz konusu 21 Mart 1873 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere Fransız vatandaşı bir Yahudi olan İshak Hirş Elsekaneci [Eşkanazi] [Isaac Hirsch] isimli birinin Kudüs'te matbaa ile birlikte gazete çıkarmak düşüncesinde olduğundan, bunun için de Osmanlı makamlarına ruhsat talebinde bulunmuştur. Yazışmaya göre konunun sonuçlandırılması için merkezî idarenin kararının talep edildiği görülmektedir (BOA. MF.MKT.10/17). Çünkü Osmanlı merkez idaresince Kudüs ve civarında hızla artan göçmen nüfusunun bazı sorunları da beraberinde getirdiğinin farkına varılmış gerek Doğu Avrupa gerekse Batı Avrupa'dan Kudüs ve civarına göç edenlerin alışmış oldukları yaşam tarzının bir ürünü olan basın ve yayın araçlarını kullanmak istedikleri tespit edilmiştir. İdarenin bazen ruhsatsız faaliyet gösteren matbaa ve basın-yayın organları ile ilgilenmek zorunda kaldığı

da görülmektedir. Mesela 8 Eylül 1877 tarihli bir belgeye göre Alliance Israélite Universelle isimli organizasyonun ruhsatsız bir şekilde gazete bastığı anlaşıldığından matbaa kapatılmış, ancak matbaanın yeniden açılmasına ilişkin İstanbul'da girişimlerde bulunulduğu görülmüştür (BOA. MF.MKT.51/110).

Alman tebaasından İshak Hirşenson [Isaac Hirschensohn] bu çok dilde yayın yapan matbaa sahiplerinden biridir. Hirşenson'un Kudüs'te haftada iki defa yayınlanacağını beyan ettiği İbranice ve Arapça iki gazete için yaptığı başvuru hakkında yapılan muameleler ile kendisinin Matbuat Nizamnamesi'ne uygun davranması bakımından kabul edildiği 12 Eylül 1877 tarihli belgeden anlaşılmaktadır (BOA. DH.MKT.1318/77). Sonrasında 4 Eylül 1898 tarihli başka bir arşiv belgesinden de isimlerine yer verilmeyen Arapça ve İbranice iki gazeteye ait ruhsatın vefat dolayısıyla oğlu üzerine geçirildiği görülmektedir (BOA. DH.MKT.2100/88; DH.MKT.2217/105; BEO.1256/94147). Maarif Nezaretine yollanmış 31 Mayıs 1890 tarihli bir telgrafnâmede ise Ben-Yehuda Eliezer [Eliezer Ben-Yehuda] isimli şahsın adı, gazetenin yayımı için ruhsat talebinde bulunulan belgelerde anılmaktadır (BOA. MF.MKT. 117/115). Öyle ki Eliezer Ben-Yehuda ismi Kudüs basın tarihinde önemli bir yere sahiptir ve Kudüs'te gazete çıkarma girişiminde bulunmuştur. Ben-Yehuda, İbranicenin sadece kutsal metinlerde kullanılmasına inananlar tarafından girilen etkili muhalefet ve engellemelere karşın girişimlerini sonlandırmamış, İbranicenin gündelik dil olabilmesi için gazeteyi bir araç olarak görmüştür. Yayımladığı gazeteler arasında yer alan Haskafa [Haskhafa] bunlardan biridir (Haskafa için bakınız: "Hashkafah," The National Library of Israel, <https://www.nli.org.il/en/newspapers/hsk>). Haskafa'nın çıkarılmasında ruhsat talebi 25 Mart 1899 tarihli belgeden de anlaşıldığı üzere eşi Hamdeh bint-i Şalumi [Hamdeh Ben-Yehuda] tarafından yapılmışsa da kendisine kadınların siyasi neşriyatta bulunmalarına ilişkin yasal düzenleme olmadığından izin verilemeyeceği bildirilmiştir (BOA. DH.MKT.2182/17). Ancak yine aynı konuda 25 Mart 1907 tarihli bir başka belgeden anlaşıldığı üzere gazetenin yayımına sonradan izin verilmiş olmalı ki yukarıda anılan dindar Yahudilerin neşriyatı kapatma gayretleri merkezi idarenin gündemine getirilmiştir (BOA. DH.MKT.1155/40).

20. yüzyılın başlarında bilhassa İbranice neşriyatta bulunma taleplerinin arttığı gözlenmektedir. Mesela 20 Mart 1906 tarihli bir belgede ifade edildiği üzere Avram Haim Behor isimli bir şahsın Yahudi kurum ve şirketlerinin ihtiyaç duyduğu bazı şeyleri basmak için talep ettiği ruhsatın verilmesi hususunda gerekli muamelenin yapıldığı anlaşılmaktadır (BOA. DH.MKT1059/61). Başka bir örnek 31 Aralık 1908'de Osmanlı vatandaşlarından Şlomon bin Refail Şerzi, Moşe Avram Azril [Moshe Azrail] ve Liboş Kahane'nin 'Paros', 'La Libertad' ve 'Ereş Akudeş' [Eretz Ahat] isimli üç adet günlük gazetenin çıkarılmasına izin verildiği, ruhsatnâmelerinin üzerine pul yapıştırılıp mühürlendikten sonra kendilerine teslim edildiği görülmektedir.

(BOA. DH.MKT.2697/80). Avraham Behfel bin Hirsh Grayefski'nin 'Aam' [Millet] isimli bir gazete için girişimde bulunduğu, gerekli çalışmalardan sonra ruhsatının 2 Ocak 1909 tarihinde verilmesinin istendiği yine arşiv belgelerinden öğrenilmektedir (BOA. DH.MKT.2699/6).

Yoğun denebilecek bir şekilde ruhsat talebinde bulunulan İbranice gazete başvuruları muhtemelen beraberinde Arapça neşriyatı da etkilemiş olmalıdır. O zamana kadar belki Şam, Beyrut ve Kahire merkezli neşriyattan beslenen Kudüs ve civarının Arap dilli nüfusunun İbranice gazete yayımındaki yaygınlık karşısında benzer bir girişimde buldukları tahmin edilebilir (Ayalon, 1995: 66). Bu bakımdan Kudüs'teki Arapça gazete neşriyatının İbraniceye göre hem daha geç hem de daha cılız bir serüven olarak değerlendirilmesinde bir mahsur görülmemelidir.

Arapça gazete yayımı konusunda isminden Hristiyan Araplardan olduğu tahmin edilebilecek matbaacı Habib Hananya adında bir Kudüslünün ruhsat talebi ilk örneklerden biri olarak değerlendirilebilir. Ruhsat talebine göre haftada iki defa çıkarılacak olan 'el-Kuds'ün 'bilim ve sanat' [ulûm ve fûnûn] içerikli Arapça bir gazete olduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle hakkında mahallinden gerekli bilgiler istenmiş, bu bakımdan tahkikat yapılarak amacının anlaşılmasına çalışılmıştır (BOA. DH.MKT.2295/37). Sonrasında talebe, sadrazamlık tarafından olumlu cevap verilmiştir (BOA. DH.MKT.2400/21; Y.A.RES.108/73; DH.MKT.707/7; DH.MKT.1283/88). Benzer bir biçimde Kudüs'te 'el-İnsâf' adında bir gazete çıkararak matbaa kurmak isteğinde bulunan Nebedli İlyâs el-Meşhûr Efendi'ye de 26 Kasım 1908 tarihli ruhsat talebine olumlu mukabele edilmiştir (BOA. DH.MKT.2670/7).

Yüzyılın başında çok dilli çıkarılan gazetelerle de karşılaşılmaktadır. Bunun en büyük sebebinin Hristiyan Arapların mevcudiyeti ve ana dillerinin Arapça olmasıdır. Mesela Kudüs Rum Patrikhanesinin katiplerinden Atanas Tiofilo Pantazi isimli biri patrikhanenin de kefil olması ile Arapça ve Rumca çıkarmayı vaat ettiği 'Pastinos Kiryikis' isimli gazetenin neşrine 11 Kasım 1908 tarihinde ruhsat verilmesinin uygunluğu değerlendirilmiştir (BOA. DH.MKT.2654/97). Kudüs'teki çok dilli gazete çıkarma taleplerine Cedfromkin Efendi'nin Arapça, İbranice ve İspanyolca neşretmek istediği 'el-Vatan' isimli gazetesi de örnek olarak verilebilir. Öyle ki şahsın ruhsat talebi olumlu karşılanmış ve ruhsatnâmenin gönderilmesi kararlaştırılmıştır (BOA. DH.MKT.2655/2; DH.MKT.2688/75). İbrahim Yusuf el-Mâlihde Arapça, İbranice ve İspanyolca 'Arabî' isminde bir gazete çıkarmak talebinde bulunmuş, idare ise 23 Ocak 1909'da gerekli muamelenin yapılması sonrasında ruhsatın kendisine verilmesini kararlaştırmıştır (BOA. DH.MKT. 2716/84).

25 Kasım 1908 tarihli başka bir belgeden ise Yafa'da Reşid Ebu Hafre tarafından 'el-İstiklâl' isimli bir gazetenin çıkarılmak istendiği anlaşılmaktadır (BOA. DH.MKT.2851/64). Fakat 10 Mart 1909 tarihli bir sonraki belgede önceki başvurunun başarılı olmadığı Ebu Hafre'nin bu defa gazeteyi aynı isimle Kudüs'te çıkarma teşebbüsünde bulunduğu görülmektedir (BOA. DH.MKT.2763/6). Ne var ki Ebu Hafre'nin başvurularına olumlu cevap ancak 7 Haziran 1909'da verilmiş, gazetenin yayın hayatına başlaması uygun görülmüştür (BOA. DH.MKT.2834/95).

Kudüs'ün civarında da Arapça gazete çıkarmak isteyenlerin talepleri Kudüs Mutasarrıflığına gelmeye devam etmiştir. Mesela 1908'de Safed'de İlyas Bevvâb Efendi adında biri tarafından 'Filistin' isimli bir gazetenin çıkarılması için izin istenmişse de benzer isimde başka bir gazetenin daha önce Kudüs'te çıkarılmasına izin verildiğinden Matbuat ve Matbaalar Nizâmnameleri'nin hükümlerine göre başvurunun yeni bir isimle yapılması istenmiştir. İlyas Bevvâb, Filistin isimli gazetenin yanı sıra ayrıca 'Matbaatü'l-İslâhi'l-Hurre' adlı bir neşriyat için de ruhsat talebinde bulunmuş, merkezî idare bu talep için de kendisinden bir beyanname istenmesine karar vermiştir (BOA. DH.İD.124/31).

Kudüs'te Türkçe Gazete Yayımına İlişkin Girişim ve Belgeler

Arşiv belgelerine göre Kudüs'te Türkçe olarak bir gazete çıkarılması meselesinin konu edildiği ilk kayıt 1899 tarihlidir (Ayalon'da Kudüs-i Şerif ismi altında verilen tarih 1876'dır. Ayalon, 1995: 25). Muhtemelen gerek Avrupa gerekse Kudüs'teki neşriyatın etkisini gören hem yerel hem de merkezî yönetim birtakım girişimlerde bulunulmasının gerekliliğini fark etmiş olmalıdır (Genel bir değerlendirme için bakınız: Yazıcı, 1994: 2047-2065). Bu bakımdan ekonomik olarak fonlanan bir gazetenin yayım hayatına başlamasının gerekliliği sıklıkla ifade edilmiştir. Resmî yazışmalarda resmî bir gazetenin yayınlanmasının asıl gerekçesini Kudüs'ün siyasî ve diplomatik bir merkezde yer alması ve bu yüzden özellikle Avrupa'da Osmanlı ve bölgeye dair olumsuz haberlerin yayılmasının önüne geçilmesi gösterilmiştir. Fakat Kudüs'te çıkarılacak resmî gazete için en önemli engellerin başında ekonomik yetersizliklerin geldiği anlaşılmaktadır. 12 Nisan 1899 tarihinde Mabeyn-i Hümayuna gönderilen bir belgede Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı konunun önemini şu şekilde beyan etmiştir:

Atûfettü Efendim Hazretleri;

Avrupa evrâk-ı havâdisinin bir müddetten beri memâlik-i şâhâneye neşriyat-ı kâzibe ve bedhâhânedede bulunmakta olmaları ve bu misillü erâcîf neşriyle efkâr-ı umûmîye üzerinde te'sirât husûlünden sonra tekzîbi tamamıyla te'mîn-i maksat edememekte bulunması cihetiyle vilâyât-ı şâhânedede zuhûr edebilen ve

Avrupa'ya 'aksi melhûz olan ahvâl ve vakâyi'in 'alâ-vechi's-sihha neşr ettirilerek matbû'ât-ı ecnebiyenin yalan yanlış neşriyât-ı bedhâhânesine meydân verilmemesi ve tekzîb-i erâcîf kılınması muktezâ-yı emr u fermân-ı hikmet-beyân-ı hazret-i pâdişâhîden bulunduğu bâ-emr-i sâmi Dâhiliye Nezâret-i Celîlesinden iş'âr buyrulmuştur. Kudüs sancağı bütün Hristiyanlık âleminin mecma'-ı inzârı ve menâfi'-i muhtelif-i siyâsiyenin cevelângâhı olmak hasebiyle Avrupa matbû'âtının neşriyât-ı kâzibesine her yerden ziyâde ma'rûz olduğu ve binâenaleyh işbu emr u fermân-ı hikmet-beyân-ı cenâb-ı hilâfet-penâhînin hakkıyla tenfîz-i ahkâm-ı münîfesinden hâsıl olacak muhassenât-ı fevka'l-'âde 'arz ve ta'rîften müstağni bulunduğu halde livâ nâmına henüz bir cerîde müesses olmayıp elde böyle bir vâsıta-i neşriyye bulunmadıkça da hükm-i irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhînin emr-i tatbiki müteassir olarak maksûd-ı kerâmet-nümûd-ı velî-ni'met-i bî-minnet-i 'uzmâ olan menâfi' ve muhassenâtın sâhâ-i husûle îsâline muvaffakiyet mümkün olmayacağından bir resmî gazete neşriyle bu bâbdaki teşkilâtın ref'i esbâbının bir an evvel istihsâline bezl-i makderet vâcibe-i zimmet-i 'ubûdiyet ve sadakât görülmüştür. Kudüs livâsında mütemekkin ahâlinin matbû'âta merâkı günden güne artmakta ve bu inhimâkın ve memlekette gazete bulunmamasının netîcesi olarak Mısır matbû'âtına râğbet göstermekte olduğu ve gerçi bunlardan idhâli memnû' olanların men'-i duhûlüne be-gâyet i'tinâ ve dikkat kılınmakta ise de buraya idhâli memnû' olmayanların dahî yalan yanlış ma'lûmât i'tâ ettiği bu kabîl gayr-ı memnû' evrâka da emniyet edilmeyib dâimâ ihtiyâten mu'âyenesine sarf-ı mesâ'i edilmekle beraber tedkîk-i muhteviyâtıyla men'-i idhâline tevessül edilinceye kadar intişâr eden kısmı yine bir takım havâdis-i kâzibenin şüyû'una sebebiyet verdiği nazar-ı dikkate alınınca öyle bir gazetenin te'sîsindeki ehemmiyet müsta'celiyet bir kat daha tezâhür eder. Efrâd tarafından gazetenin neşri için teşebbüsât ve tasdî'ât vâkî' olmakda ise de efrâda birkaç gazete neşir için müsa'ade verilirse burada bu kabîl gazetelerden te'sîrât ve teşvikât-ı mahsusaya kapılmış ve bir taraftan celb olunarak menâfi'-i hakîkiye-i saltanat-ı seniyyeye hizmet edecek yerde mazarrat îrâs eylemesi muhtemel ve livâ nâmına bir gazete mevcûd olmadıkça bu gibi tasdî'âtın önünü almak da müşkildir. Vilâyât-ı şâhâne merâkizinde neşr olunan cerâid-i resmiye vukû'ât ve ahvâl-i mahalliyeyi kemâl-i sıhhatle derç ve ba'zı erâcîf ve neşriyât-ı kâzibeyi red etmekle beraber herkese tefhîmi emr u fermân-ı 'âlî iktizâ-yı hikmet ihtivâsından

bulunan evâmir ve ta'limâtı neşir suretiyle de hizmet ettikleri halde buraca son derece de tasarruf icrâsına ri'âyet ve dikkat edilmek şartıyla sâir vilâyât cerâid-i resmîyesi masârifina nisbetle gayet cüz'î bir meblağ olan şehri bin sekiz yüz kuruş gazetenin bi'l-cümle masârifina tekâbül edeceği inde't-tedkik anlaşılıb burada bir gazetenin intişârından me'mûl olan fevâid ve menâfi'e nazaran bu tahsîsât şâyân-ı istiksâr görülmediğinden icra'ât-ı kudsiyet-âyât-ı hazret-i hilâfet-penâhiyi neşir ile beraber livâya ve memâlik-i mahrûse-i şâhânenin cihât-ı sâiresine 'âid ahvâl ve vukû'attan icâb edenlerini sûret-i münâsibe ve sahîhada kayıd ve yalan yanlış neşriyâtı tekzîb etmek ve lâzım gelen evâmir ve tebligât-ı resmîyeyi i'lân eylemek nısfı 'Arabça ve lisân-ı resmînin teshîl-i ta'mîmî için nısf-ı diğeri Türkçe olmak üzere 'Kudüs-i Şerîf' nâmıyla resmî bir gazetenin te'sîsi ve tahkîkât-ı mezkûrenin şimdiden i'tâsına müsâ'ade-i celîle-i cenâb-ı hilâfet-penâhi şâyân buyurulması istirhâmına cesâret olunmakla ol bâbda emr u fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 1 Zi'l-hicce sene 316 ve fi 31 Mart sene 315.

Kudüs Mutasarrıfı.

Mühür (BOA. Y.MTV.189/26).

28

Vilayet emrinde çıkarılmasının elzem olduğu görüşün ağır bastığı durumda Kudüs'ten gelen yazı bu defa benzer ifadelerle 21 Nisan 1899'da sadrazamlık makamına iletilerek nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine ilişkin emrin verilmesi arz edilmiştir:

Huzûr-ı 'âlî-i hazret-i sadâret-penâhiye;

Avrupa evrâk-ı havâdisinin bir müddetten beri memâlik-i mahrûse-i şâhâneye müte'allik neşriyât-ı kâzibe ve bedhâhânedeki bulunmakta olmuştur ve bu misillü erâcîf neşriyâtdan efkâr-ı 'umûmîye üzerinde te'sîr husûlünden sonra tekzîbi tamamıyla te'mîn-i maksat edememekte bulunması cihetle vilâyât-ı şâhânedeki az çok zuhûr edebilen Avrupa'ya 'aksi melhûz olan ahvâl ve vakâyi'inönü matbû'ât ağzına düşmeksizin 'alâ-vechi's-sihha vakit ve zamânıyla neşir ettirilerek matbû'ât-ı ecnebiyenin yalan yanlış neşriyât-ı bedhâhânesine meydân verilmemesi tekzîb-i erâcîf kılınması muktezâ-yı emr u fermân-ı hikmet-beyân-ı hazret-i pâdişâhîden bulunduğuna binâen ba'de-zîn cüz'î ve küllî vukû'a gelecek hâdisâtın ve onun üzerine ne sûretle mu'âmele kılındığının zamân geçirilmeksizin günü gününe bildirilmesi lüzûmu Hâriciye Nezâret-i Celîlesinden bi't-takdîm tevdi' buyurulan 30 Kânûn-ı

Evvel sene 314 târihli ve dokuz yüz otuz üç numrolu tezkire iş'âr kılınmaktan nâşi sebk eden tebligât-ı 'umûmîyece cevâben Kudüs Mutasarrıflığına bu kere tevârüd edip leffen takdim kılınan 18 Mart sene 315 tarihli ve beş numrolu tahrîrâtda Kudüs sancağı menâfi'-i muhtelif-i siyâsiyenin cevelângâhı bulunduğu ve Kudüs'e 'âid en küçük şeyler Avrupa matbû'âtı sütûnlarına 'aks ederek mübalağalı ve heman dâima muharref ve âmâl-i mahsûsayı mürevvic bir surette yazıldığı ve binâenaleyh işbu emr u fermân-ı hikmet-beyân-ı cenâb-ı kîtî-sitânın ahkâm-ı münîfelerinden hâsıl olacak muhassenât ta'riften müstağni bulunduğu hâlde livâ nâmına henüz bir cerîde-i resmiye te'sis edememiş, menâfi' ve muhassenât-ı vâkı'adan iktitâf-ı semerât olunamamasını müstelzim olduğundan ve orada muntazam matba'alarla Türkçe hurûfât mevcûd olmak ve masârif-ı tertîbiye gâyet ehven bulunmak hasebiyle bir gazete te'sisi için bir gûna masârif-ı ibtidâiye ihtiyârına hâcet olmadığından bahisle abonelerden müterâkim akçe gazeteye îrâd olarak terk olunmak şartıyla kâğıd ve tab' ve tertîb ve tahrîr masârif-i olarak şehri bin sekiz yüz kuruş tahsîsiyle nısfı 'Arabça ve nısf-ı diğeri Türkçe olmak üzere 'Kudüs-i Şerîf' nâmıyla resmî bir gazetenin te'sisi ve neşrine müsâ'ade i'tâsı lüzûmu görülmüştür. Oraca böyle bir gazetenin neşri emrinde serd olunan muhassenâta ve istenilen tahsîsâtın cüz'iyetine nazaran icrâ-yı îcâbı münâsib ve re'y-i 'âlî-i fehâmet-penâhîlerine mütevâkkıf görülmüştür. Ol bâbda (BOA. DH.MKT.2201/75).

Gerek Kudüs Mutasarrıflığı gerekse İstanbul'daki merkezî idare talepte de arz edildiği üzere neşriyatın ne denli önemli olduğunun farkında bulunmasına karşın bütçe meselesinin önemli bir sorun olarak aşılması gerekmiştir. 1899 yılının mayıs ayında konuya ilişkin teati edilen yazışmalarda gazetenin çıkarılmasına yönelik finans meselesi tartışılmıştır:

I.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki;

Avrupa evrâk-ı havâdisinin bir müddetten beri memâlik-i mahrûse-i şâhâneye müte'allik neşriyât-ı kâzibe ve bedhâhânde bulunmakta olmaları ve bu misillü erâcîfin neşriyâtdan ve efkâr-ı 'umûmîye üzerinde te'sîr husûlünden sonra tekzîbi tamamıyla te'mîn-i maksat edememekte bulunması cihetiyle vilâyât-ı şâhânde az çok zuhûr edebilen ve Avrupa'ya 'aksi melhûz olan ahvâl ve vakâyi'in önü matbû'ât ağzına düşmeksizin 'alâ-vechi's-sihha vakit ve zamânıyla neşr ettirilerek matbû'ât-ı ecnebiyenin

yalan yanlış neşriyat-ı bedhâhânesine meydân verilmemesi ve tekzîb-i erâcîf kılınması muktezâ-yı emr u fermân-ı hikmet-beyân-ı hazret-i pâdişâhîden bulunduğuna binâen ba'de-zîn cüz'î ve küllî vuk'ûa gelecek hâdisâtın ve onun üzerine ne sûretle mu'âmele kılındığının zamân geçirmeksizin günü gününe bildirilmesi lüzûmu Hâriciye Nezâret-i Celîlesinden bi't-takdîm tevdîf buyurulan 30 Kânûn-ı Evvel sene 314 târîhli ve dokuz yüz otuz üç numrolu tezkirede iş'âr kılınmaktan nâşî sebk eden tebligât-ı 'umûmîyeye cevâben Kudüs Mutasarrıflığından bu kere tevârüd edip leffen takdîm olunan 18 Mart sene 315 târîhli ve beş numrolu tahrîrâtta Kudüs sancağı menâfi'-i muhtelif-i siyâsiyenin cevelângâhı bulunduğu ve Kudüs'e 'âid en küçük şeyler Avrupa matbû'âtı sûtûnlarına 'aks ederek mübalâğalı ve hemen dâimâ muharref ve âmâl-i mahsûsayı mürevviç bir sûrette yazıldığı ve binâenaleyh iş bu emr u fermân-ı hikmet-beyân-ı cenâb-ı kîttîsânînin hakkıyla tenfîz-i ahkâm-ı münîfesinden hâsıl olacak muhassenât ta'rîften müstağni bulunduğu hâlde livâ nâmına henüz bir cerîde-i resmiye te'sîs edememiş menâfi' ve muhassenât-ı vâki'adan iktîfât-ı semerât olunamamasını müstelzim olduğundan ve orada muntazam matba'alarla Türkçe hurûfât mevcûd olmak ve masârifât-ı tertîbiye gâyet ehven bulunmak hasebiyle bir gazete te'sîsi için bugûna masârif-ı ibtidâiye ihtiyârına hâcet olmadığından bahisle abonelerden müterâkim akçe gazeteye îrâd olarak terk olunmak şartıyla kâğıd ve tab' ve tertîb ve tahrîr masârif-i şehri bin sekiz yüz kuruşun tahsîsiyle nısfı 'Arabça ve nısf-ı diğeri Türkçe olmak üzere 'Kudüs-i Şerîf' nâmıyla resmî bir gazetenin te'sîsi ve neşrine müsâ'ade it'âsı lüzûmu gösterilmiştir. Oraca böyle bir gazetenin neşri emrinde serd olunan muhassenâta ve istenilen tahsîsâtın cüz'iyetine nazarân icrâ-yı icâbı münâsib ve re'y-i 'âlî-i fehâmet-penâhîlerine mütevakıf görünmüştür. Ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî selh-i Zî'l-hicce sene 316 ve fî 29 Nisân sene 315.

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye (BOA. BEO.1309/98143).

II.

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine.

Devletlü Efendim Hazretleri;

Fî 6 Kânûn-ı Sâni sene 324 târîhli şifre telgrâfnâme-i 'âlî-i nezâret-penâhîlerinde Avrupa evrâk-ı havâdisinin bir müddetten beri memâlik-i şâhâneye müte'allik neşriyat-ı kâzibe ve bedhâhânedeki bulunmakta olmaları ve bu misillü erâcîfin neşrine efkâr-ı

'umûmîye üzerinde te'sirât husûlünden sonra tekzîbi tamamıyla te'mîn-i maksad edememekte bulunması cihetine vilâyât-ı şâhânedede zuhûr edebilen ve Avrupa'ya 'aksi melhûz olan ahvâl ve vakâyi'in 'alâ-vechî's-sihha neşr edilerek matbû'ât-ı ecnebiyenin yalan yanlış neşriyât-ı bedhâhânesine meydân verilmemesi ve tekzîb-i erâcîf kılınması muktezâ-yıemr u fermân-ı hikmet-beyân-ı hazret-i pâdişâhîden bulunduğu bâ-emr-i sâmi iş'âr buyurulmuştur. Kudüs sancağı bütün Hristiyanlık 'âleminin mecma'-ı inzârı olmak ve milel-i mütemeddinece mukaddes tanınmakla beraber menâfi'-i muhtelif-i siyâsîyenin cevelângâhı bulunduğu ve Kudüs'e 'âid en küçük şeyler Avrupa matbû'âtı sütûnlarına 'aks ederek mübalağalı ve heman dâima muharref ve âmâl-i mahsûsayı mürevviç bir sûrette yazıldığı ve binâenaleyh işbu emr u fermân-ı hikmet-beyân-ı cenâb-ı kîti-sitânın hakkıyla tenfiz-i ahkâm-ı münîfesinden hâsıl olacak muhassenât-ı fevka'l-'âde 'arz ve ta'rîften müstağni olduğu hâlde livâ nâmına henüz bir cerîde müesses olmayıb elde böyle bir vâsita-i neşriyye bulunmadıkça da hükm-i irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhînin emr-i tatbiki müte'assir olarak maksûd ve kerâmet-nümûd-ı velîni'met-i bî-minnet-i a'zamî olan menâfi' ve muhassenâtın sâhâ-i husûle îsâline muvaffakiyet mümkün olamayacağından bir resmî gazete neşriyle bu bâbdaki müşkilâtın ref'i esbâbının bir an evvel istihsâline bezl-i makderet vâcibe-i zimmet-i 'ubûdiyet ve sadâkat görülmüştür. Zaten Kudüs livâsında mütemekkin ahâlinin matbû'âta mürâca'at merâkî günden güne artmakta olub bu heves ve inhimâkın ve memlekette gazete bulunmamasının netîcesi olarak Mısır matbû'âtına pek ziyâde rağbet göstermekte ve Kudüs'e ve 'ale'l-'umûm memâlik-i mahrûse-i şâhâneye 'âid ma'lûmâtı bu gazetelerden istihsâl eylemekte olduğu ve gerçi bunlardan idhâli memnû' olanlarının men'-i duhûlüne ve ecnebî postasıyla duhûl edebilenlerin toplatılmasına itînâ kılınmakta ise de buraya idhâli memnû' olmayanların dahî dâima yalan yanlış havâdis ve ma'lûmât neşr etmekte ve ezhân-ı ahâlîde bir fikr-i sahîh hâsıl etmek şöyle dursun bi'l-'akis sû-i te'sîr ikâ' eylemekden hâlî kalmamakda idüğü ve Yafa Kaymakamlığının bir iki tahrîrâtında dahî beyân eylediği üzere hasbe'l-civâr Mısır'dan külliyyetle gelen gazete ve risâlelerin memnû' olmayanların ihtiyâten mu'âyenesine sarf-ı mesâî edilmekte olmakla beraber bu gibilerin tedkîk-i muhteviyâtıyla men-i idhâline tevessül edilinceye kadar bir takımı intişâr etmekte bulunduğu dahî nazar-ı dikkate alınınca öyle bir gazetenin te'sîsindeki ehemmiyet ve

müsta'ciliyet bir kat daha tezâhür eder. Her ne kadar burada efrâd tarafından gazete neşri için ba'zı teşebbüsât vâki' olmakda ise de şayet efrâda birkaç gazete neşrine müsâ'ade edilir ise, âmâl-i muhtelifeye mecma' olan Kudüs'de bu gazetelerin bir takım te'sirât ve teşvîkâta kapılması ve her birinin bir taraftan celb edilmesi muhtemel ve livâ nâmına bir gazete mevcûd olmadıkça bu gibi teşebbüsât ve tasdî'âtın önünü almak da müşkildir. Vilâyât-ı şâhâne merâkizinde neşr olunan cerâid-i resmiye vukû'ât ve ahvâl-ı mahalliyeyi kemâl-i sıhhatle derç etmekle beraber 'umûmun bilmesinde fâide melhûz olan ve âhâdda herkese tefhîmi emr u fermân-ı 'âlî iktizâ-yı meâlî ihtivâsından bulunan ba'zı evâmîr ve ta'limâtı neşr etmek sûretiyle de hizmet ettikleri hâlde bu gibi evâmîr ve ta'limâtın neşr ve ta'mîminde livâca pek 'usret çekilmekte ve hatta hükûmete ve belediyelere 'âid münâkasaları bütün ahâlinin gûş-i 'itlâ'ına yetiştirmekte bile müşkilâta tesâdüf olunmaktadır. Bir gazete te'sîsi ve bir matba'a tedârikiyle bunun te'mîn-i idâresi için masârif-ı ibtidâiyeye lüzûm olduğu ve hatta vilâyât-ı şâhâne bûdçelerinde matba'a ve gazete tahsîsât-ı şehriyesi hayli bir meblağ teşkil ettiği hâlde burada muntazam matba'alarla Türkçe hurûfât mevcûd olmak ve masârif-ı tertib gayet ehven bulunmaktan nâşî bir gazete te'sîsi için hiçbir gûna masârif-ı ibtidâiye ihtiyârına hâcet olmadığı gibi böyle bir gazetenin masârif-ı şehriyesi de vilâyât-ı şâhâne merkezlerinde neşr olunan gazeteler masârifine nisbetle gayet cüz'î olacağı icrâ olunan tedkîk ve hesâbtan anlaşılmiş ve haftada bir def'a muntazaman neşr olunmak üzere te'sîs olunacak bir cerîde için dâhîl ve hâric-i livâda tedârik edilmesi me'mûl olan abonelerden müterâkim akçe gazeteye îrâd olarak terk olunmak şartıyla kâğıd ve tab' ve tertîb ve tahrîr ve'l-hâsıl kaffe-i masârif-i şehri ancak bin sekiz yüz kuruş hesâb ve tahmîn edilmiştir ki burada bir gazetenin intişârından me'mûl olan fevâid ve menâfi'e nazaran bu tahsîsâtın şâyân-ı istiksâr olmayacağı âşikârdır. Mutâla'a-i ma'rûzaya biânen icrâât-ı kudsiyet-âyât-ı hazret-i hilâfet-penâhîye neşr ile beraber livâya ve memâlik-i mahrûse-i şâhânenin cihât-ı sâiresine ait ahvâl ve vukû'attan i'câb edenlerini sûret-i münâsibe ve sahîhada kayd ve yalan yanlış neşriyatı tekzîb etmek ve lâzım gelen evâmîr ve tebligât-ı resmiyeyi ve münâkasa ve müzâyedeleri i'lân ve ahâliye ma'lûmât-ı müfide-i mütenevvi'a i'tâ eylemek ve nısf-ı 'Arabça ve nısf-ı diğeri de lisân-ı resmînin teshîl-i ta'ammümü için Türkçe olmak üzere 'Kudüs-i Şerîf' nâmıyla resmî bir gazetenin te'sîsi ve neşrine ve tahsîsât-ı mezkûrenin şimdiden i'tâsına müsâ'ade-i 'aliyye-i nezâret-penâhîleri bî-dirîğ buyurulması istihâmına cür'et kılınmakla ol bâbda emr u fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 18 Zî'l-ka'de sene 316 ve fî 18 Mart sene 315.

Kudüs Mutasarrıfı (BOA. BEO.1309/98143).

III.

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine.

Kâğıd ve tab' ve tertîb ve tahrir masârıfı olarak şehri bin sekiz yüz kuruş tahsisiyle nısfı 'Arabça ve nısf-ı diğeri Türkçe olmak üzere 'Kudüs-i Şerîf' nâmıyla resmi bir gazetenin te'sîsi ve neşrine müsâ'ade i'tâsı Kudüs Mutasarrıflığının selh-i Zî'l-hicce sene 316 târihli ve 809 numrolu tezkire-i devletlerine melfûf tahrîrâtında beyân olunmuş ise de vilâyât gazetelerinin bûdçeye dâhil tahsîsâtları olmasına göre bu gazete için de devletçe bir şey tahsisine mahal görülemeyib binâen-aleyh sâlifü'z-zikr ne suretle tesviye ve tahsisi lâzım geleceği anlaşılamayacağından evvel emirde bu cihetin mahalliyle bi'l-muhâbere tahkik olunarak îzâhen iş'ârına himmet.

Kudüs-i Şerîf Mutasarrıflığı (BOA. BEO.1309/98143).

Kudüs'te çıkarılacak olan gazetenin malî portresinin ise bir hayli zaman sonra 30 Aralık 1913'te genel şeklini almış olduğu anlaşılmaktadır:

I.

Kudüs-i Şerîf livâsı cerîde-i resmiye müstahdemîn ma'âşâtını ve masârıfât-ı sâiresini mübeyyin pusuladır.

Kuruş	Şehrî	Mâh/'Aded	
2400	800	3	Gazete Müdürü
2100	700	3	'Arabî Muharriri
1500	500	3	Türkçe Muharriri
1500	500	3	Mütercim
1050	350	3	Mürettib-i Evvel
900	300	3	Mürettib-i Sâni
150	50	3	Odacı
600	200	3	Müvezzî'
1000	-	3	Kâğıd Bahâsı

600 - 3 Masârif-ı Müteferrika
ve Posta Ücreti

11800

Yalnız on bir bin sekiz yüz kuruşdur.

Fî 4 Kânûn-ı Evvel sene 329.

Mühür (BOA. DH.İD.195/16).

II.

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine.

Devletü Efendim Hazretleri;

İdâre-i husûsiye-i vilâyât kânûnu mûcibince Kânûn-ı Evvel ibtidâsından i'tibâren mevki'-i intişâra vaz' olunan ve hâsılatı livâ idâre-i husûsiyesine ait bulunan cerîde-i resmîyenin üç aylık masârifâtıyla hey'et-i idâresi ma'âşâtını mübeyyin muhâsebe-i husûsiye müdürlüğünce tanzîm ve i'tâ olunan pusula leffen takdîm kılınmış olmakla mezkûr pusula mûcibince muktezi on bir bin sekiz yüz kuruşluk havâlenâmenin irsâline 'inâyet buyurulması müdürin-i mezkûre ifâdesiyle 'arz olunur. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 22 Muharremü'l-harâm sene 332 ve fi 7 Kânûn-ı Evvel sene 329.

Kudüs-i Şerîf Mutasarrıfı.

Mühür (BOA. DH.İD.195/16).

Kudüs'te, yukarıda anılan girişimlerin dışında ya tek dilli olarak çok dilli bir şekilde başka Türkçe gazete ve süreli yayınların çıkarıldığı da bilinmektedir. Bu bakımdan Dersaadet müderrislerinden Mustafa Asım Bey'in Kudüs'te gazete çıkarma isteğinin, söz konusu ilk girişimlerden biri olduğu ifade edilebilir. Öyle ki, Mustafa Asım Bey Kudüs'te Türkçe ve Arapça olarak iki dilli bir gazete çıkarmak için izin talebinde bulunmuş, idare de amacının ne olduğunu öğrenmek niyetiyle gerekli araştırmaların yapılmasına karar vermiştir. Yapılan tahkikatın sonucunda gereken ruhsat Mustafa Asım Bey'e 1881 yılında verilmiştir:

I.

Zabtiye Nezâret-i Celîlesine.

Dersa'âdet müderrislerinden Mustafa Asım Efendi'nin Kudüs-i Şerîf'te tab' ve neşrine ruhsat istid'a eylediği gazete için Kudüs-i Şerîf Mutasarrıflığından efendi-i mûmâ-ileyhin tahkîk-i ahvâli hakkında taraf-ı 'âlîlerine yazılan 26 Şa'bân sene 97 târîh ve on numrolu tezkire-i 'âcizinin cevâbı henüz vürûd etmemiş ve keyfiyet mahallinden bu kere te'kîd kılınmış olmasıyla iş'ârı vechiyle icâbının îfâ buyurulması bâbında.

Fî 26 Şevvâl sene 298 ve fî 8 Eylül sene 97 (BOA. MF.MKT.69/98).

II.

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi Cenâb-ı 'Âlisine.

Dersa'âdet müderrislerinden mekremetlü Mustafa Asım Efendi'nin Kudüs-i Şerîf'te bir tarafı Türkî ve bir tarafı 'Arabî olarak 'Kudüs-i Şerîf' nâmıyla tab' ve neşr edeceği gazete için ruhsat i'tası Kudüs Mutasarrıflığından bâ-tahrîrât iş'âr olunmuş ve mûmâ-ileyh hakkında mahallince her ne kadar mu'âmele-i nizâmîyye icrâ edilmiş ise de kendisi zaten İstanbul ahâlisinden bulunduğu cihetle buraca da tahkîk-i ahvâli cümle-i iş'ârât-ı mahalliyeden bulunmuş olmasına binâen keyfiyet Zabtiye Nezâret-i 'Aliyyesine yazılmış idi. Nezâret-i müşârun-ileyhâdan alınan cevâbda mûmâ-ileyhehl-i 'ırz takımdan olub Cezâ Kânûnnâme-i Hümâyûnu'nun ta'yîn eylediği cinâyet ve hiçbir vakitte mütehevvim ve mahkûm olmadığı beyân ve izbâr olunmuş olduğundan efendi-i mûmâ-ileyhe mahall-i mezkûrda gazetenin tab' ve neşri için ruhsat i'tası irâde-i 'aliyye-i cenâb-ı nezâret-penâhîlerine [...] eylediği hâlde icrâ-yı icâbı husûsunun matbû'ât idâresine emr ve havâle buyurulması bâbında.

Fî 24 Zî'l-ka'de sene 98 ve fî 6 Teşrîn-i Evvel sene 98 (BOA. MF.MKT.71/81).

13 Ağustos 1908'de 'Filistin' isimli Arapça gazete çıkarmak talebinde bulunan Halilürrahman ahâlisinden Zuhûrzâde Yusuf Sıdkî Efendi muhtemelen daha sonra bu niyetine Türkçeyi de eklemiş olmalıdır (BOA. DH.MKT. 1280/23). Bu talebi olumlu bulunan Yusuf Sıdkî Efendi'nin Türkçe ve Arapça yayımlanacak Filistin isimli gazetesine 24 Mart 1909 tarihinde ruhsat verilmiştir:

I.

Kudüs'de münteşir 'Filistin' gazetesinin sâhib-i imtiyâzı Yusuf Sıdkî Efendi tarafından takdîm kılınıb idâre-i çâkerîce havâle buyurulan 'arz-ı hâlde sunûf-u muhtelif-e-i Osmâniye idâresinde ta'mîm-i ma'ârîf-i [...] müsteniden 'Arabça olmakla beraber Türkçe ve Fransızca neşriyât da dâhil bulunmak arzusunda olduğundan bahisle müsa'ade i'tâ kılınmış ve idâre-i çâkerîce kaydı ol vecihle tashîh edilmiş olmakla ruhsatnâmesine ona göre şerh verilerek zîrine on kuruşluk maktû' pul ilsâk ve mutasarrıflık mührüyle tahtîm edildikten sonra sâhibine i'tâsı husûsunun Kudüs-i Şerîf Mutasarrıflığına emr u iş'âr buyurulması bâbında emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 25 Safer sene 327 ve fî 5 Mart sene 325.

Matbû'ât-ı Dâhiliye Müdürü (BOA. DH.MKT.2774/97).

II.

Kudüs-i Şerîf Sancağı Mutasarrıflığına.

Kudüs'de münteşir Filistin gazetesinin sâhib-i imtiyâzı Yusuf Sıdkî Efendi tarafından gönderilen 'arz-ı hâlde sunûf-ı muhtelif-e-i 'Osmâniye arasında ta'mîm-i ma'ârîf maksadına binâen 'Arabça olmakla beraber Türkçe ve Fransızca neşriyâtta dahi bulunmak arzusunda olduğundan bahis ile müsâ'ade i'tâsı istid'â eylemesine binâen matbâ'ât idâresince o vecih ile kaydı tashîh edilmiş olmakla ruhsatnâmesine ona göre şerh verilerek zîrine on kuruşluk maktû' pul ilsâk ve resmî mühür ile tahtîm edildikten sonra sâhibine i'tâsı husûsuna himmet buyurulması bâbında (BOA. DH.MKT.2774/97).

Kudüs'te Türkçe ve Arapça olarak yayımlanacak bir başka yayın ise Ahmed er-Ra'yavî Efendi'nin 'en-Necâh' isimli haftalık gazetesidir. Arşiv belgesinden anlaşıldığı üzere Ahmed er-Ra'yavî'nin talebi olumlu karşılanmış ve 16 Kasım 1908'de ruhsat verilmesi hususunda Kudüs Mutasarrıflığı bilgilendirilmiştir:

I.

Kudüs'de Türkçe ve 'Arabça olmak olmak ve haftada bir kere çıkarılmak üzere 'ilmî, edebî, siyâsî ve zirâî 'en-Necâh' nâmında bir gazetenin neşrine ve ihdâsına ruhsat i'tâsı Ahmed er-Ra'yavî tarafından istid'â ve hakkında mu'âmele-i lâzime îfâ kılındığından bahis ile icrâ-yı îcâbı Kudüs-i Şerîf Mutasarrıflığının idâre-i çâkerîye muhavvel 9 Teşrin-i Evvel sene 324 târihli ve yetmiş üç

numrolu tahrîrâtında iş'âr kılınmış olmakla müsted'î-i mûmâ-ileyh nâmına tanzîm kılınan melfûf ruhsatnâmenin mahalline tesyîri ve evrâk-ı mütefferri'a miyânında bulunan tezkire-i 'Osmâniyenin i'âdesi ile beraber zîrine on kuruşluk maktû' pul ilsâk ve resmî mûhür ile ba'de't-tahtîmsâhibine i'tâsı ve harç-ı nizâmîsi olan yarım liranın ahziyle nezâret-i celîleleri veznesine irsâli husûsunun mezkûr mutasarrıflığa cevâben izbâr buyurulması bâbında emr u fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 14 Şevvâl sene 326 ve fî 26 Teşrîn-i Evvel sene 324

Matbû'ât-ı Dâhiliye Müdürü (BOA. DH.MKT.2659/85).

II.

Kudüs-i Şerîf Mutasarrıflığına.

9 Teşrîn-i Evvel 327 tarihli ve yetmiş üç numrolu tahrîrât-ı behiyeleri cevâbidır. Kudüs'de Türkçe ve 'Arabça olmak ve haftada bir kere çıkarılmak üzere ilmî, edebî, siyâsî ve zirâî en-Necâh nâmında bir gazetenin neşrine ruhsat i'tâsı istid'âsında bulunduğu iş'âr olunan Ahmed er-Ra'yavî Efendi nâmına tanzîm olunan ruhsatnâme tezkire-i 'Osmâniye ile beraber leffen irsâl kılındığından zîrine on kuruşluk maktû' pul ilsâk, mutasarrıflık mûhrüyle tahtîm edildikten sonra sâhibine i'tâsı ve harc-ı nizâmîsi olan yarım liranın bi'l-ahz nezâret-i senâverî veznesine irsâli lüzûmu matbû'ât-ı dâhiliye idâresi ifâdesiyle beyân olunur, ol bâbda (BOA. DH.MKT.2659/85).

İçinde Türkçenin de olduğu çok dilli bir başka gazete yayımlama girişimi ise İngiltere tebaasından Margaret Palmer tarafından söz konusu olmuştur. Kudüs'te Türkçe, İngilizce, Fransızca, Arapça ve Rusça olarak yayımlanması planlanan 'Mespa' isimli gazete için merkezî idare gerekli çalışmanın yapılarak ruhsat verilmesi hususunda Kudüs Mutasarrıflığı 2 Mart 1909'da bilgilendirilmiştir:

Türkçe ve İngilizce ve Fransızca ve 'Arabça ve Rusça âsâr-ı mütenevvi'â tab' etmek üzere Kudüs'de 'Mespa' nâmıyla bir matba'a küşâdına ruhsat i'tâsı Kudüs'de mukîm İngiltere devlet-i fehîmesi teb'asından Margaret Palmer bint-i Vilhelin Friedrih tarafından istid'â ve hakkında mu'âmele-i lâzime ifâ kılındığından bahis ile ifâ-yı muktezâsı Kudüs Mutasarrıflığının idâre-i çâkerîye havâle buyurulan 16 Kânûn-ı Evvel ve 28 Kânûn-ı Sâni sene 324 târihli ve yüz otuz bir ve yüz altmış beş numrolu tahrîrâtında izbâr kılınmış olmakla tanzîm kılınan melfûf ruhsatnâmenin mezkûr

mutasarrıflığa irsâliyle beraber zîrine yüz kuruşluk maktû' pul ve yüz kuruşluk Hamidiye Hicaz Demiryolu 'ilm u haberi ilsâk ve resmî mühür ile tahtım edildikten sonra mûmâ-ileyhaya i'tâsı ve harç-ı nizâmîsi olan iki liranın bi't-tahsil nezâret-i celîleleri veznesine îsâli lüzûmunun cevâben emr u iş'âr buyurulması bâbında emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 5 Safer sene 327 ve fî 14 Şubât sene 324.

Matbû'ât-ı Dâhiliye Müdürü (BOA. DH.MKT.2755/27).

Osmanlı arşiv belgelerinde hakkında malumata rastlanamayan bir başka Türkçe gazete ise 'Musavver Çöl' isimli yayındır. Başlığında gazete ibaresi bulunsa da dergi niteliğinde olduğu belirtilen ve 4. Ordu karargâhı olan Birüssebi'de çıkmaya başlanan derginin sonradan Kudüs'e nakledildiği kaydedilmektedir. Keza on beş günde bir çıkan Musavver Çöl'de Arapça yazıların yayımlandığı da not edilmektedir (Duman, 1986: 68; Kushner, 2010: 167-172).

Sonuç

Kudüs hem Osmanlı Devleti hem de Avrupa'nın içinde bulunduğu durumdan kendi payına düşeni almış, Avrupa ile Osmanlılardaki basın yayın zenginliği Kudüs'te de karşılık bulmuştur. Şehirde Arapça ve İbranice başta olmak üzere yörenin diğer yaygın dillerinde gazeteler çıkarılmıştır. Doğru Avrupa'dan Filistin'e doğru yoğun bir şekilde süren Yahudi göçleri Kudüs ve çevresindeki demografiyi değiştirmiş, bu ise kültürel dönüşüme yol açmıştır. Bir enformatik enstrüman olan gazete ise dönemi bakımından önemli bir araç ve siyasî ifade zemini haline gelmiştir. Böylesi değerli bir aracı kullanmak konusunda istekli olan dinî, mezhebî ve siyasî ajandaları bulunan gruplara yoğun bir gazete yayımlama faaliyetine girişmiştir.

Durumun genel çerçevesini yakından takip eden ve vaziyetin farkında olan Osmanlı merkez idaresi ise gerekli ve yeterli olduğunu düşündüğü araştırmalarının neticesinde kimi gazete yayımlama başvurularına olumlu, kimi başvurulara ise olumsuz cevaplar vermiştir. Arkasında siyasî gerekçeler olan yayımların önünü almaya çalışmış, buna karşın yerel bilgilendirme zemini olan gazete yayımını ise desteklemiştir. Merkezî idare, halkı olası kötü niyetli tesirlerden korumak ve doğru haberleri ulaştırmak için devlete ait olma anlamında bir resmî gazetenin yayımlanmasına da karar vermiştir. Bu bakımdan Kudüs-i Şerif ismiyle Türkçenin yanı sıra Arapça olarak iki dilli bir gazetenin yayımlanmasına niyet edilmiş, böylelikle hem halkın kaynağından doğru bilgilendirilmesine hem de devletin diğer yörelerinden gelen haberlerin bölgeye yayılmasına çalışılmıştır. Fakat Kudüs'te resmî bir gazetenin yayımlanmasının

önündeki en önemli engel ekonomik yetersizlikler olmuş, bu sorun ise belediye imkanlarından yararlanılarak aşılmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA):

BEO.1256/94147	BEO.1309/98143	DH.İD.124/31	DH.İD.195/16
DH.İD.195/16	DH.MKT.707/7		DH.MKT.770/10
DH.MKT.1059/61	DH.MKT.1155/40		DH.MKT.1280/23
DH.MKT.1283/88	DH.MKT.1352/29		DH.MKT.1318/77
DH.MKT.2015/63	DH.MKT.2100/88		DH.MKT.2182/17
DH.MKT.2201/75	DH.MKT.2217/105		DH.MKT.2295/37
DH.MKT.2400/21	DH.MKT. 2569/75		DH.MKT.2654/97
DH.MKT.2655/2	DH.MKT.2659/85		DH.MKT.2670/7
DH.MKT.2688/75	DH.MKT.2697/80		DH.MKT.2699/6
DH.MKT.2716/84	DH.MKT.2763/6		DH.MKT.2774/97
DH.MKT.2834/95	DH.MKT.2851/64		DH.MKT.2896/70
HR.SFR3.370/66	HR.TO.64/68	MF.İBT.2/119	
MF.İBT.309/40	MF.MKT.10/17		MF.MKT.51/110
MF.MKT.69/98	MF.MKT.71/81		MF.MKT.76/24
MF.MKT.82/34	MF.MKT.90/39		MF.MKT.117/115
MF.MKT.358/59	MF.MKT.440/41		MF.MKT.652/19
MF.MKT.838/5	MF.MKT.883/48		ML.EEM.1206/7
Y.A.RES.108/73	Y.MTV.189/26		

Araştırmalar

el-Aseli, K. C. (2002). "Kudüs: Osmanlı Dönemi ve Sonrası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (VI, s. 334-338) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Atuk, F. G. (2021). "Osmanlı Yahudileri Basımına (1850-1922) Dair Türkçe Literatür Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme". *EKEV Akademi Dergisi*. (25/85, s. 203-225).

Ayalon, A. (1995). *The Press in the Arab Middle East: A History*. New York: Oxford University Press.

_____, (2004). *Reading Palestine: Printing and Literacy, 1900-1948*. Austin: University of Texas Press.

Büssow, J. (2011). *Hamidian Palestine: Politics and Society in the District of Jerusalem: 1872-1908*. Leiden, Boston: Brill.

Duman, H. (1986). “Arap Harfli Süreli Yayınlar ve İstanbul Kütüphaneleri (1828-1928)”. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. (21, s. 21-44).

“Hashkafah”. *The National Library of Israel*. <https://www.nli.org.il/en/newspapers/hsk> adresinden erişilmiştir. (Erişim tarih: 30.04.2022).

Hassan, A. H. ve al-Kayyali, A. (2018). “Ben Yehuda in his Ottoman Milieu: Jerusalem’s Public Sphere as Reflected in the Hebrew Newspaper Ha-Tsevi, 1884-1915”. *Ordinary Jerusalem 1840-1940: Opening New Archives, Revisiting a Global City*. (Ed. Angelos Dalachanis ve Vincent Lemire, s. 330-351). Leiden, Boston: Brill.

Kellner-Heinkele, B. (2008). *The Ottoman Turkish Manuscripts in Al-Khalidiyyah Library Jerusalem*. London: al-Furqan Islamic Heritage Foundation.

Kushner, D. (2010). “The Musavver Çöl – An Ottoman Journal in Beersheba at the End of World War I”. *Perspectives on Ottoman Studies: Papers From the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO)*. (Ed. Ekrem Čaušević, Nenad Moaçanin, Vjerran Kursar, s. 167-172). Berlin: Lit Verlag.

“The NLI Newspaper Collection”. The National Library of Israel. <https://www.nli.org.il/en/newspapers/titles?region=The%20Middle%20East#> adresinden erişilmiştir. (Erişim tarih: 06.04.2024).

Ouzi, E. (2020). *Hebrew Popular Journalism: Birth and Development in Ottoman Palestine*. London: Routledge.

Schidorsky, D. (1998). “Libraries in Late Ottoman Palestine Between the Orient and the Occident”. *Libraries & Culture*. (33/3, s. 260-276).

Tütüncü, M. (2006). *Turkish Jerusalem (1516-1917): Ottoman Inscriptions from Jerusalem and Other Palestinian Cities*. Haarlem: SOTA: Turkestan and Azerbaijan Research Centre.

Yazıcı, N. (1994). “Osmanlı Devleti’nin Araplarla Meskûn Bölgelerindeki Resmi Vilâyet Basını Konusunda Bir Değerlendirme”. *XI. Türk Tarih Kongresi: Ankara: 5-9 Eylül 1990: Kongreye Sunulan Bildiriler: V. Cilt*, (s. 2047-2065). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

¹ Sefarad, İbranice İspanya anlamına gelmekte olup 1492’de Osmanlı Devleti’ne sığınan İspanya kökenli Yahudiler için kullanılan addır.